

From Soft Power to Hard Power: The Evolution of Turkey's Foreign Policy towards the Middle East during the rule of Justice and Development Party

Abuzar, Omrani * *Corresponding Author*, PhD in International Relations, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabataba'i University- Tehran- Iran. E-mail: Ahoora_131@yahoo.com

Reza Majdi, PhD students in International Relations, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran Campus- Tehran- Iran. E-mail: Reza_Majdi@outlook.com

Article Info

Article Type:

Reserch Article

Keywords:

Justice and
Development Party,
Recep Tayyip Erdogan,
Turkish Foreign Policy,
Arab Spring,
Neoclassical Realism.

Article history:

Received 2024-7-14
Received in revised form
2024-10-29
Accepted 2024-12-23
Published Online
2024-12-28

ABSTRACT

After the Justice and Development Party came to power in 2002, the traditional policy of westernization of Turkey was somewhat deviated and an active regional foreign policy was adopted. Until the Arab Spring developments in 2011, Turkey's foreign policy towards the Middle East continued based on the policy of neo-Ottomanism and influence based on soft power. From 2011 onwards, guiding the developments of the Arab world and shaping the emerging order of the region became Turkey's main priority. After the failed coup in 2016, the Justice and Development Party's foreign policy towards the Middle East became more independent, pragmatic and militaristic than before. The current study aims to investigate these rapid and fundamental changes in Turkey's regional policy with the method of process tracing. In this sense, this question is raised: How can the rapid and obvious changes in the foreign policy of the Justice and Development Party towards the Middle East, from the use of soft power to the use of military tools, be explained? Tracing the process shows that from 2002 to 2024, at all times when there are apparently rapid changes and disruptions in Turkey's Middle East policy, there were clear signs of a realistic foreign policy. In all this time, interest-centeredness, opportunism, pragmatism and nationalism have been the basis of the policies of the elites of the Justice and Development Party. The current research using the theory of neoclassical realism has shown that the mentality and perception of the elites of the Justice and Development Party of structural threats and opportunities is the main role in the changes of the country's foreign policy towards foreigners.

Cite this Article: Omrani, A. and Majdi, R. (2024). From soft power to hard power; The evolution of Turkey's foreign policy during the period of the Justice and Development Party towards the Middle East. *World Politics*, 13(4), 131-155. doi: 10.22124/wp.2024.22552.3043

© Author(s)

Publisher: University of Guilan

DOI: 10.22124/wp.2024.22552.3043

1. Introduction

After the Ottoman Empire collapsed and a modern government was formed in Turkey (1920-1923), the country had a tendency to develop closer ties with the Western world and to become a member state of the EU. In order to make that happen, the country changed its identity and embraced secularism. When the Justice and Development Party (AK Party) took power in 2002, Turkey gradually took advantage of the situation to stay away from its Middle East policies. During the period of the AK Party, three distinguishing phases can be recognized for Turkey's foreign policy toward the Middle East. The first phase, which coincided with the Arab Spring, started from 2002 to 2011. During this period, Turkey emphasized its soft power and adopted a Neo-Ottomanism ideology, seeking to extend its influence in the regions that were once part of the Ottoman Empire. The second phase was when the Arab Spring had already developed. During this phase, Turkey tried to play the role of a regional leader. Following the unsuccessful coup in 2016, as for its foreign policy, Turkey has pursued a more independent approach and it has also become more decisive. Moreover, Turkey has even adopted a militaristic approach to dealing with regional affairs and kept its distance from its Western allies. Given these rapid and obvious shifts in Turkey's foreign policy towards the Middle East, the following question then arises: How can we interpret these changes in the AK Party Middle East policy?

2. Theoretical frameworks; Neoclassical realism

Neoclassical realism offers a multilevel framework that amalgamates both systemic and mediation variables to achieve an outcome about specific foreign policy choices. For the domestic level of analysis, variables such as the role of ideology, identities, understanding, and interpretation of foreign policy actors, resource extraction, and domestic bodies add explanatory power to the system level. From a neoclassical perspective, the attributes that nations and their decision-makers possess, and how leaders wield power are of great importance. These elements serve as intermediaries for the constraints and restrictions of structural behavior and foreign policy. Similar to the structural environment in the international system that imposes limitations on leaders, the domestic environment does the same. Furthermore, a government that acts as an intermediary can discern the threats and opportunities within the international system and set a specific foreign policy accordingly. Factors such as the type of political system, the leaders' perception and mindset, decision-making bodies, identities, and the dominant ideology play a pivotal role in this process. Specifically speaking, elites play a pivotal role in assessing events and realizing whether these events are threats or opportunities. By assessing the opportunities and events, as well as the domestic capabilities and capacities, initially the people in power in Turkey decided to gain influence through public diplomacy and soft power. With the rise of the Arab Spring, this process became more tangible. Since the 2016

Turkish coup attempt failed, and the influential institutions were removed from Turkey's foreign policy, the party's leaders were enabled to engage more independently and freely in the Middle East regional development.

3. Research Methodology

In the current study, the process tracing method which has several stages was applied. In the first stage, a scientific hypothesis or hypotheses are formulated. Next, a timeline is established, and the sequence of events is delineated. A crucial aspect of this method is determining the extent to which one must delve into the past to identify the cause. In the third stage, causal explanations are provided. These explanations illustrate how 'A' causes 'B'. During this stage, all related actions performed by the actor that impact the final outcome are articulated. In the next stage, counterfactuals can be expressed as well. Ultimately, for the initial hypotheses, the requisite evidence is gathered and based on the timeline a conclusion is reached.

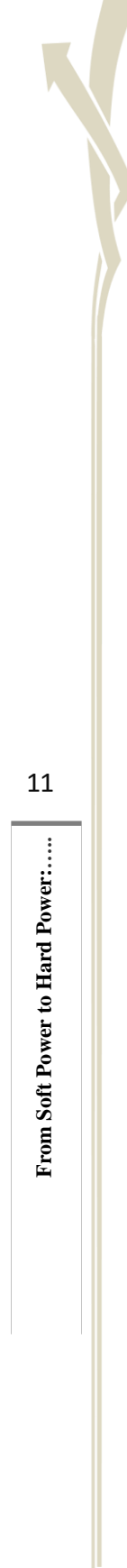
4. Findings and Discussion

The AK Party foreign policy towards the Middle East has been scrutinized across three distinct periods. These periods start from 2002 to 2011, from 2011 to 2016, and from 2016 onwards. The AK Party foreign policy in the early years needs to be analyzed within the context of Neo-Ottomanism when the policy of the party and its goals was to foster multilateral relations with all adjacent countries. During this period, with the Neo-Ottomanist narrative, they made an attempt to reclaim the Turkish identity rooted in the Ottoman past and its culture. In addition to this, they exerted influence in regions of the Middle East that were formerly territories of the Ottoman Empire. To reclaim the Turkish identity in this particular time, the party leaders emphasized their public diplomacy and soft power as means to influence the targeted regions. Moreover, they adopted Turkey's "Zero Problems with the Neighbors" Policy. During this time, Turkey expanded its relationship with Middle East countries. Subsequent to the Arab Spring developments, Turkey's operational approaches to foreign policy were mainly revolving around the adjacent regions and getting more involved with regional dynamics. In the new geopolitical landscape, as a dominant actor, Turkey was accountable for regional issues. Therefore, it was necessary for the country to take advantage of the opportunity and to shape its preferred regional order. In fact, its preferred or desired regional order was to steer the developments of the Arab world towards Turkey's strategic interests. This matter shows that in terms of foreign policy, Turkey is an opportunistic and pragmatism country. Moreover, it is based on such a foreign policy that Turkey got involved in the development of countries such as Syria, Iraq, and other regional nations, and held hegemonic competition with countries such as Iran and Saudi Arabia. Opportunism and pragmatism are the principal components of Turkey's foreign policy realism at this particular time.

According to the process tracing method, after the 2016 coup attempt, Turkey adopted a more independent and military foreign policy. It is evident that during this period, new dimensions/ additional elements were added to Turkey's foreign policy realism compared to previous eras. As for the new dimensions, greater autonomy, pragmatism, and militarism are the most significant distinguishing features of Erdogan's policy in the Middle East compared to the earlier periods. Turkey's foreign policy became more dynamic and was more based on national interest compared to the past. Moreover, it engaged more in regional developments and increasingly finds itself at odds with its Western allies over issues such as Libya, Syria, the South Caucasus, and the Eastern Mediterranean. The shift in Turkey's foreign policy and its firm decision to take military action if needed are clearly evident in the way that the country dealt with issues such as its dispute with Greece over gas, the Libyan crisis, the Nagorno-Karabakh conflict between Armenia and Azerbaijan, and particularly in its tumultuous relations with NATO. The coup in 2016 that ended up in failure made Turkey start to have closer ties with Russia rapidly and it also brought clear changes in Turkey's foreign policy. There are several elements in the new approach that the country adopted; firstly, the party's and individual interests are prioritized over Turkey's long-term strategic interests. Secondly, it is Turkey's security-oriented approach to the Middle East matters and thirdly, it is a sectarian approach that the country has for the developments in the Middle East. The next matter that the country take into account is prioritizing short-term benefits and trading. Therefore, based on the new foreign policy that the country has adopted, which is characterized by being more independent, more militaristic, more aggressive, and also doing more business, as well as given its security concerns, economic interests, and sectarian interest, the country engaged in disputes in several regions, which even called for military interventions. This situation has resulted in Turkey distancing itself from the United States and the West more, and having closer ties with Russia, China, and Iran.

5. Conclusion and Recommendations

There needs to be an enduring policy for Turkey's presence in the Middle East. Such a policy exists, however, due to structural conditions, structural and regional opportunities, and threats, as well as domestic situations, this policy has been weakened since the AK party came to power. Process tracing reveals that in the initial phase from 2002 to 2011, the primary principle of Turkey's foreign policy realism was interest-oriented and revolved around Turkish nationalism. This was grounded in a policy to maximize profit and influence through soft power. Given that the position of the party was consolidated inside the country, and the opportunities provided by the Arab Spring developments, new dimensions were added to the AK foreign policy realism about the Middle East policy. Besides being profit-oriented, the party seemed to be more opportunist and pragmatist in its

regional policy. The party's pragmatism was even evident in its sectarian approach. The period following the coup revealed that additional elements of foreign policy realism emerged in the regional policy of the AK Party, which shows that the party was more independent and militaristic compared to previous periods. All these factors indicate that according to Neoclassical realism, in each era, one must consider the objectives, priorities, interests, and even personal concerns of party leaders, and party-related concerns in general. These considerations should be based on structural and regional conditions to delineate the policy of the party towards the Middle East. The principles of foreign policy realism indicate that nations neither have permanent friends nor enemies, rather it is the national interest that determines their foreign policy, as well as their allies and adversaries.

سیاست جهانی

شاپا چاپی: ۲۳۸۳-۰۱۳۳
شاپا الکترونیکی: ۴۸۹۹-۴۸۳۸

Homepage: <https://interpolitics.guilan.ac.ir/>

از قدرت نرم تا قدرت سخت؛ تحول در سیاست خارجی ترکیه در دوره حزب عدالت و توسعه در قبال خاورمیانه

ابوذر عمرانی* نویسنده مسئول، دکتری روابط بین الملل، گروه روابط بین الملل، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.. رایانامه: Ahoora_131@yahoo.com
رضا مجدی دانشجوی دکتری روابط بین الملل، گروه روابط بین الملل، پردیس دانشگاه تهران، تهران، ایران.. رایانامه: Reza_Majdi@outlook.com

چکیده

درباره مقاله

پس از روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه در سال ۲۰۰۲، از سیاست سنتی غرب‌گرایی ترکیه تا حدود عدول شده و سیاست خارجی فعال منطقه‌ای اتخاذ گردید. تا تحولات بهار عربی در سال ۲۰۱۱، سیاست خارجی ترکیه در قبال خاورمیانه بر اساس سیاست نوعثمان‌گرایی و نفوذ بر اساس قدرت نرم ادامه یافت. از سال ۲۰۱۱ به بعد هدایت تحولات جهان عرب و شکل‌دهی به نظم در حال ظهور منطقه به اولویت اصلی ترکیه تبدیل شد. در ادامه و با وقوع کودتای نافرجام سال ۲۰۱۶، سیاست خارجی حزب عدالت و توسعه در قبال خاورمیانه نسبت به قبل مستقل‌تر، عملگرا تر و نظامی‌تر گردید. پژوهش حاضر قصد دارد این تغییرات سریع و اساسی در سیاست منطقه‌ای ترکیه را با روش ردیابی فرایند مورد بررسی قرار دهد. بدین لحاظ این پرسش مطرح است: تغییرات سریع و آشکار سیاست خارجی حزب عدالت و توسعه در قبال خاورمیانه، از به‌کارگیری قدرت نرم تا استفاده از ابزار نظامی، چگونه قابل تبیین است؟ ردیابی فرایند نشان می‌دهد که از سال ۲۰۰۲ تا ۲۰۲۴ در همه مقاطعی که به ظاهر گسست و تغییرات سریع در سیاست خاورمیانه‌ای ترکیه صورت گرفته، نشانه‌های آشکاری از یک سیاست خارجی واقع‌گرایانه بروز یافته است. در تمام این مدت منفعت محوری، فرصت‌طلبی، عمل‌گرایی و ملی‌گرایی مبنای سیاست‌های نخبگان حزب عدالت و توسعه قرار داشته است. پژوهش حاضر با بهره‌گیری از نظریه رئالیسم نوکلاسیک نشان داده است که ذهنیت و برداشت نخبگان حزب عدالت و توسعه از تهدیدها و فرصت‌های ساختاری، نقش اصلی در تغییرات سیاست خارجی این کشور در قبال خاورمیانه داشته است.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

کلیدواژه‌ها:

حزب عدالت و توسعه، رجب طیب اردوغان، سیاست خارجی ترکیه، بهار عربی، واقع‌گرایی نوکلاسیک.

تاریخچه مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۴/۱۴
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۸/۲۱
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۳
تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۲/۲۸

استناد به این مقاله: عمرانی، ابوذر و مجدی، رضا. (۱۴۰۳). از قدرت نرم تا قدرت سخت؛ تحول در سیاست خارجی ترکیه در دوره حزب عدالت و توسعه در قبال خاورمیانه. *سیاست جهانی*، (۴)، ۱۳۱-۱۵۵. doi: 10.22124/wp.2024.22552.3043

© نویسنده(گان)

ناشر: دانشگاه گیلان

تحلیل و تفسیر حوادث و رخداد‌های سیاسی در عرصه بین‌المللی، تحت تأثیر متغیرهای مختلفی صورت می‌پذیرد. نقش و میزان تأثیر این متغیرها، یکسان نبوده و در عین حال به صورت ترکیبی باید مورد توجه قرار بگیرد. در این میان سیاست خارجی ترکیه نیز طی سال‌های اخیر دارای فراز و فرود زیادی بوده است که برای تحلیل آن می‌باید متغیرهای مختلفی را مد نظر قرار داد. ترکیه کشوری است که از جایگاه ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی خاصی در منطقه خاورمیانه برخوردار است. علی‌رغم این اهمیت راهبردی، دولتمردان ترکیه در سال‌های ابتدایی پیدایش و حتی دهه‌های بعد از آن تا پیش از روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه در سال ۲۰۰۲ میلادی، با وجود واقع شدن در منطقه خاورمیانه، توجه چندانی نسبت به آن نداشتند. این دوره از سیاست خارجی ترکیه، دوره غرب‌گرایی و برتری کمالیسم در این کشور است. هدف ترکیه در این مدت با پذیرش سکولاریسم، تلاش برای ادغام در اتحادیه اروپا و بنابراین توسعه روابط با جهان غرب بود. اما پس از به قدرت رسیدن حزب اسلام‌گرای عدالت و توسعه در سال ۲۰۰۲، دولتمردان این کشور با حفظ اصول کمالیسم و رویکرد غرب‌گرایی، نگرش جدیدی را نسبت به مسائل منطقه‌ای در پیش گرفتند که موجب پویایی سیاست خارجی ترکیه گردید. در رویکرد جدید سیاست چندجانبه‌گرایی و بازگشت به شرق در دستور کار سیاست‌مداران این کشور قرار گرفت که نمود بارز آن را در گرایش ترکیه به نقش‌آفرینی در خاورمیانه و قرار گرفتن آن در کانون تحولات منطقه می‌توان دید. بر اساس اصولی طراحی شده از سوی داود اوغلو، در این مقطع با تأکید بر قدرت نرم، با روایت نوع‌نمان‌گرایی سعی شد در مناطقی که در گذشته جزو قلمر امپراطوری عثمانی بوده نفوذ صورت پذیرد. سیاست صفر کردن مشکلات با همسایگان در این راستا صورت پذیرفت. بعد از تحکیم موقعیت حزب و افزایش ظرفیت ملی ترکیه که متعاقب روی کار آمدن مجدد حزب در سال ۲۰۰۷ صورت گرفت، ترکیه سیاست فعال‌تری در قبال خاورمیانه برای نفوذ بیشتر در این منطقه اتخاذ نمود، ولی عامل اصلی تغییر در سیاست خاورمیانه‌ای ترکیه، تحولات بهار عربی بود. هدف ترکیه در این مقطع این بود که از فرصت به دست آمده حداکثر استفاده را برده و هدایت تحولات در کشورهای عربی را به دست گیرد و نقش رهبر منطقه‌ای را ایفا نماید. در این مقطع ارائه مدل حکومتی ترکیه برای کشورهای انقلابی و همچنین حمایت از فرقه اخوان‌المسلمین در رقابت با ایران و عربستان که رهبر و نماینده جنبش‌های شیعی و سنی وهابی در منطقه بودند، صورت پذیرفت. بر این اساس برای نخستین بار فرقه‌گرایی در سیاست خارجی ترکیه نمودار شد. با وقوع کودتای نافرجام

جولای ۲۰۱۶، به دلیل اقتدارگرایی در داخل، سیاست خارجی ترکیه در قبال خاورمیانه نیز دچار تغییر شد. از این پس سیاست اردوغان اقتدارگرایی همراه با عملگرایی بیشتر را به نمایش گذاشت، به طوری که ترکیه مستقل تر و قاطعانه تر از گذشته و حتی با رویکرد نظامی گرایی در تحولات منطقه درگیر شد و از متحدان غربی خود فاصله گرفت. با این تغییرات و تحولات سریع و آشکاری که در سیاست خارجی ترکیه در قبال خاورمیانه رخ داده است، پرسش این است که این تغییرات در سیاست خاورمیانه‌ای حزب عدالت و توسعه، چگونه قابل تبیین است؟ فرضیه این است که در تمام مقاطعی که به نظر می‌رسد سیاست خارجی حزب عدالت و توسعه در قبال خاورمیانه دچار گسست یا تغییرات متناقض شده است، نشانه‌های آشکاری از مختصات یک سیاست خارجی واقع‌گرایانه مانند فرصت‌طلبی، عمل‌گرایی، منفعت‌محوری و ملی‌گرایی وجود دارد که همه این مقاطع به نحوی منطقی در راستای منافع ملی این کشور به هم پیوند می‌دهد. پژوهش حاضر برای بررسی این فرضیه از روش ردیابی فرایند و نظریه واقع‌گرایی نوکلاسیک بهره برده است.

ادبیات پژوهش و روش تحقیق

پورابراهیم (۱۳۹۳)، در مقاله‌ای با عنوان «سیاست‌های جدید ترکیه در خاورمیانه»، سیاست خارجی ترکیه را از ابتدای تأسیس به صورت گذرا بررسی کرده و به تغییر در سیاست خارجی ترکیه در دوره حزب عدالت و توسعه پرداخته است. نویسنده تحلیل سیاست خارجی ترکیه و شکل‌گیری مؤلفه‌های جدید سیاست خاورمیانه‌ای حزب را بر اساس «برداشت از نقش ملی توسط نخبگان» مورد مطالعه قرار داده است. نویسنده تا مقطع نگارش مقاله، سه برداشت از نقش ملی؛ (۱) نقش ملی مصالحه‌جو از ۲۰۰۲ تا ۲۰۰۷، (۲) نقش ملی متوازن کننده، از ۲۰۰۷ تا ۲۰۱۱ و (۳) نقش تمدنی، از ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۳ را برای ترکیه ترسیم نموده است. عالم رود معجنی (۱۳۹۹)، در مقاله‌ای به انگیزه‌ها و اهداف حضور فعال ترکیه در لیبی بعد از تحولات بهار عربی پرداخته است. به اعتقاد نویسنده علاوه بر تمایلات اخوانی، منافع اقتصادی و همچنین افزایش نفوذ ترکیه در رقابت با قدرت‌های منطقه‌ای و اروپایی دلیل تحرک زیاد ترکیه در این کشور بوده است. گل محمدی (۱۴۰۱)، دلایل چرخش به شرق، یا اوراسیاگرایی در سیاست خارجی ترکیه، بویژه بعد از کودتای ۲۰۱۶ را مورد بررسی قرار داده است. نویسنده علاوه بر ذکر عوامل مختلف منطقه‌ای و جهانی، یکی از دلایل عمده این چرخش را پویایی‌های سیاست داخلی ترکیه بعد از کودتای ۲۰۱۶ می‌داند که موجبات تحکیم قدرت و استقلال عمل بیشتر اردوغان و به تبع

آن رویکرد عملگراییانه تر حزب را در سیاست داخلی و خارجی ترکیه به وجود آورد. گودرزی و نیکوکار (۱۴۰۱)، در مقاله‌ای سیاست خارجی ترکیه از سال ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۹ در قبال خاورمیانه و تأثیر آن بر سیاست خارجی ایران را بررسی کرده‌اند. نویسندگان معتقدند که ترکیه با زعامت اردوغان در پی هژمونی منطقه‌ای است، از این رو علاوه بر تلاش برای دسترسی به منافع جدید و تصاحب بازارهای خاورمیانه، بویژه بعد از تحولات بهار عربی، رویکردی ایدئولوژیک اتخاذ نموده و با بهره‌گیری از نقش مذهب و حمایت از اخوانیسم، در پی افزایش نفوذ خود در منطقه است. فتاحی اردکانی (۱۴۰۰)، در مقاله‌ای راهبرد سیاست خارجی ترکیه در خاورمیانه در دوره پساداعش را بررسی کرده است. به اعتقاد وی، شکل‌گیری تهدیدات امنیتی متعدد در مقطع بعد از داعش، باعث شده ترکیه نقش جدیدی برای خود در منطقه متصور باشد.

فرانسیس دی آلم (۲۰۱۷)، در مقاله‌ای با عنوان «سیر تحول سیاست ترکیه در سوریه»، تغییر و تحول در سیاست خارجی ترکیه نسبت به سوریه را از سال ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۷ بررسی کرده است. نویسنده از سیاست نوعثمان‌گرایی، عمق استراتژیک و صفر کردن مشکلات با همسایگان شروع نموده و تغییر سیاست بر اساس تحولات بهار عربی را مورد بررسی قرار داده است. مرحله نهایی این مقاله، رویکرد عملگراییانه تر در قبال سوریه است که بعد از کودتای ۲۰۱۶ به منصفه ظهور رسید. با این توضیحات، در نمایی کلی تر می‌توان این تحول را تحول در سیاست منطقه‌ای ترکیه محسوب داشت. ییلماز و اوزدمیر (۲۰۱۷)، در مقاله‌ای سیاست خارجی ترکیه از سال ۲۰۰۷ تا ۲۰۱۱ را در قبال خاورمیانه بررسی و نسبت به دوره ۲۰۰۲ تا ۲۰۰۷ مقایسه کرده‌اند. نویسندگان معتقدند نسبت به دوره قبل، در این مقطع سیاست منطقه‌ای ترکیه فعال تر شده و این کشور بسیار بیشتر از قبل و با هدف افزایش نفوذ، در تحولات خاورمیانه وارد شده است. نویسندگان دلیل این مسئله را افزایش ظرفیت ملی ترکیه و تثبیت جایگاه حزب در داخل می‌دانند. دینس و یتیم (۲۰۱۲)، در مقاله‌ای با عنوان «تحول در سیاست خاورمیانه‌ای ترکیه: از عدم دخالت به نقش پیشرو»، همان‌طور که از عنوان مقله بر می‌آید، به تغییر فاحش سیاست خاورمیانه‌ای ترکیه بعد از تحولات بهار عربی نسبت به قبل آن اشاره کرده‌اند. به اعتقاد آنها ترکیه در این مقطع یک سیاست خارجی فعال و چندبعدی را دنبال کرده است که می‌باید منافع ملی ترکیه را مرتفع سازد. آتمان (۲۰۲۲)، در تحقیقی سیاست خارجی حزب عدالت و توسعه را در بیستمین سالگرد روی کار آمدن حزب در سه زمینه ملی، منطقه‌ای و جهانی این‌گونه ارزیابی کرده است: تلاش برای استقلال در زمینه ملی، تلاش برای رسیدن به هژمونی در سطح منطقه و جستجو

برای موقعیت خودمختاری بیشتر در زمینه جهانی. با بررسی چند منبع مهم، می‌توان گفت همه این منابع به نحوی مرتبط به تغییرات در سیاست خارجی ترکیه در قبال خاورمیانه بوده و نویسندگان مختلف دلایل مختلفی برای این تغییرات مطرح کرده‌اند: از جمله تغییر در برداشت نخبگان از نقش ملی، افزایش ظرفیت و پتانسیل داخلی، تثبیت جایگاه حزب در داخل، تغییرات ساختاری و شکلگیری تهدیدات امنیتی در پی تحولات بهار عربی یا ظهور داعش، کسب منافع اقتصادی، کودتای ۲۰۱۶ و غیره که باعث شده سیاست خاورمیانه‌ای حزب عدالت و توسعه از صفر کردن مشکلات با همسایگان تا تلاش برای هژمونی در منطقه حتی با ابزار نظامی در نوسان باشد. اغلب نویسندگان سیاست منطقه‌ای حزب عدالت و توسعه را از منظری خاص و در مقطعی خاص بررسی کرده و به ندرت سیاست منطقه‌ای به ظاهر متناقض ترکیه از سال ۲۰۰۲ تا ۲۰۲۴ طی یک رویکرد کلی مورد بررسی واقع شده است. نوآوری پژوهش حاضر این است که سیاست‌های متفاوت و گاه متعارض حزب عدالت و توسعه در قبال خاورمیانه در مقاطع قبل و بعد از تحولات بهار عربی و همچنین بعد از کودتای ۲۰۱۶ بر اساس رویکرد واقع‌گرایی نوکلاسیک به گونه‌ای تحلیل شده که این مقاطع به صورت یک پروسه و روند به هم پیوسته، نظام‌مند و بدون تعارض با یکدیگر بررسی و تحلیل شوند. این مسئله با بهره‌گیری از روش ردیابی فرایند انجام شده است.

ردیابی فرایند یکی از ابزارهای اصلی انجام مطالعات موردی است. از این روش برای توضیح تغییرات، ارزیابی‌ها و ایجاد نظریه در علوم اجتماعی استفاده می‌شود. این روش شامل چند مرحله است؛ در مرحله اول یک فرضیه یا فرضیات علمی ایجاد می‌شود، در مرحله بعد جدول زمانی تعیین و توالی رویدادها مشخص می‌گردد. باید مشخص شود که برای جستجوی علت تا کجا باید به گذشته رجوع شود؟ در مرحله سوم توضیحاتی علی بیان می‌شوند، توضیحاتی که نشان می‌دهد چگونه از راه آن «الف» سبب ایجاد «ب» می‌گردد. در این مرحله کلیه اقدامات مربوطه بازبزرگ که در نتیجه پلایانی تأثیرگذار است بیان می‌گردد. در مرحله بعد، خلاف واقع‌ها نیز می‌توانند بیان شوند. در نهایت نیز برای فرضیات مقدماتی شواهد مورد نیاز جمع‌آوری شده و بر مبنای جدول زمانی، نتیجه‌گیری صورت می‌پذیرد (رنجبر و دیگران، ۱۴۰۱: ۶۰-۵۹). در پژوهش حاضر بر اساس روش ردیابی فرایند، در ابتدا مسئله بیان و فرضیه شکل می‌گیرد، در مرحله بعد مقطع زمانی (از سال ۲۰۰۲ تا ۲۰۲۴) تعیین می‌شود. در مرحله بعد عملکرد منطقه‌ای حزب بر اساس نظریه واقع‌گرایی نوکلاسیک تحلیل شده، در ادامه

شواهد لازم برای نشان دادن واقع‌گرایی در سیاست خاورمیانه‌ای حزب عدالت و توسعه جمع‌آوری شده و در نهایت نتیجه‌گیری صورت می‌پذیرد.

۱. مباحث نظری؛ واقع‌گرایی نوکلاسیک

واقع‌گرایی در مهمترین نحله‌های آن به کلاسیک، ساختارگرا و نوکلاسیک تقسیم می‌شود. مهم‌ترین نظریه پرداز واقع‌گرایی کلاسیک مورگنتا است. به اعتقاد مورگنتا سیاست را قوانین عینی که ریشه در طبیعت بشر دارد هدایت می‌کند. بشر در ذات خود شرور و خودخواه است. نظام بین‌الملل نیز متشکل از کشورهای خودخواه و منفعت‌طلب است که به دنبال منافع خود بوده و روابطشان بر حسب قدرت تعریف می‌شود (Beqa, 2017: 319). رئالیسم سنتی، با تأکید بر افراد، پدیده‌های بین‌المللی را تبیین می‌کند. کلاسیک‌ها رفتار دولت‌ها را دنباله‌رو رفتار افراد در نظر می‌گیرد (Feng & Ruizhuang, 2006: 113). در مقابل رئالیسم ساختارگرا که مهمترین نظریه‌پردازش کنت والتز است، بر تأثیر ساختار نظام بین‌الملل بر سیاست خارجی دولت‌ها تأکید دارد و تبیین سیاست خارجی بر اساس آنچه در درون دولت‌ها می‌گذرد را تقلیل‌گرا محسوب می‌دارد. آنچه برای والتز مهم است آنارشی و استلزامات آن است که دولت‌ها را وادار به انجام سیاست‌های خاص نظیر خودیاری، عدم اعتماد به دیگران، افزایش قدرت و کسب امنیت بیشتر می‌کند (Waltz, 1979: 102). دولت‌ها چون کنشگرانی عقلانی هستند، پیامدهای اهداف و اعمال خود را در نظر می‌گیرند و به صورت استراتژیک در مورد چگونگی ادامه حیات و بقا فکر می‌کنند (Steinsson, 2014: 2). بدین ترتیب رئالیسم کلاسیک بر سطح تحلیل خرد و رئالیسم ساختارگرا بر سطح تحلیل کلان برای تبیین سیاست خارجی کشورها تأکید دارند. در این بین، رئالیسم نوکلاسیک حد فاصل این دو نحله رئالیستی است.

متفکر اصلی نوکلاسیک‌ها گیدئون رز است. می‌توان برنامه پژوهشی واقع‌گرایی نوکلاسیک را در تعریف رز خلاصه کرد: «شامل متغیرهای خارجی و داخلی هر دو است و دیدگاه‌های اساسی برخاسته از اندیشه واقع‌گرایی کلاسیک را به روز و سیستماتیک می‌کند. پیروان آن، این ایده را طرح می‌کنند که دامنه و هدف سیاست خارجی در یک کشور اولاً و اساساً از جایگاه آن در سیستم بین‌الملل و به‌خصوص توانمندی‌های قدرت مادی آن ناشی می‌شود. به همین دلیل آنان رئالیست هستند. با این حال، آنان از این هم فراتر می‌روند و تأثیر توانمندی‌های قدرت بر سیاست خارجی را غیرمستقیم و

پیچیده می‌دانند، زیرا فشارهای سیستماتیک باید از طریق متغیرهای دخیل در سطح واحد ترجمه شوند. به همین دلیل آنان نوکلاسیک هستند» (Rose, 2011: 144).

رنالیسم نوکلاسیک بینش‌هایی را در مورد اینکه چرا انتخاب‌های سیاست خارجی خاص انجام می‌شود و تحت چه شرایطی سیستمی عوامل سطح واحد احتمالاً بین محرک‌های سیستمی و رفتار دولت مداخله می‌کند ارائه می‌دهد. رنالیسم نوکلاسیک چارچوبی چند سطحی به ارمغان می‌آورد که هم انگیزه‌های سیستمی و هم متغیرهای میانجی سطح واحد را ترکیب می‌کند تا به نتایجی در مورد انتخاب‌های سیاست خارجی در موارد خاص برسد. توزیع نسبی قابلیت‌ها در سیستم بین‌المللی را به عنوان متغیر مستقل تعیین می‌کند و متغیرهای واسطه را در سطح واحد تحلیل اضافه می‌کند. متغیرهایی در سطح تحلیل داخلی، مانند نقش ایدئولوژی، هویت‌ها، برداشت‌ها و ادراکات مجری سیاست خارجی، استخراج منابع و نهادهای داخلی، قدرت توضیحی را به رویکردهای سطح سیستم می‌افزاید. (Foulon, 2018: 1-2) بدین ترتیب برخلاف واقع‌گرایان ساختارگرا، نوکلاسیک‌ها قادرند توضیح دهند که چرا دولت‌هایی برآمده از رژیم‌های داخلی متفاوت (دموکراتیک، استبدادی و ...) در داخل شرایط ساختاری یکسان، سیاست خارجی متفاوتی ارائه می‌دهند. این در حالی است که والتز معتقد بود که محدودیت‌های نظام‌مند و ساختاری آنقدر قدرتمند هستند که سبب بروز رفتار مشابه از سوی دولت‌ها شوند (Waltz, 1979: 72). این در حالی است که از دیدگاه نوکلاسیک‌ها خصوصیات کشورها و تصمیم‌گیرندگان آنها، همچنین طرز استفاده رهبران از قدرت مهم است. این موارد میانجی محدودیت‌ها و قیدوبندهای ساختاری و رفتار سیاست خارجی است (Elman, 2007: 16).

محیط داخلی به مانند محیط ساختاری نظام بین‌الملل رهبران را محدود می‌کنند. در بحث از متغیر ساختار و قدرت داخلی دولت، بر سه موضوع تأکید می‌شود: الف) رژیم سیاسی، ب) ساختار داخلی و ج) بوروکراسی دولتی. رژیم سیاسی چهار کاربرد اساسی دارد: تعیین دارندگان قدرت، قانونمند کردن توزیع مناصب سیاسی، تعیین محدودیت‌های داخلی و محدودیت به‌کارگیری قدرت سیاسی. ساختار داخلی نیز اشاره به ویژگی‌ها و عوامل تأثیرگذار داخلی در سیاست خارجی کشورها دارد: موقعیت جغرافیایی، منابع طبیعی و انسانی، ماهیت نظام سیاسی، کیفیت رهبری، نوع و ماهیت تعامل بین گروه‌های اجتماعی. بوروکراسی‌های ملی هم در قلب تحلیل‌های سیاست خارجی قرار دارد. در این سطح، نهادهایی مانند وزارت خارجه، وزارت کشور، وزارت دفاع و وزارت اقتصاد در راستای اهداف و منافع ملی بر سیاست خارجی تأثیر زیادی دارند (Niyakooyi and Safari, 2017: 92). بر این

اساس دولت با نقشی میانجی، تهدیدها و فرصت‌های نظام بین‌الملل را شناسایی کرده و سیاست خارجی مخصوصی آن شرایط را تدوین می‌نماید. نوع نظام سیاسی، برداشت و ذهنیت رهبران، نهادهای تصمیم‌گیرنده، هویت‌ها و ایدئولوژی حاکم در این مسیر نقش اساسی دارد. به ویژه نخبگان نقش اصلی در ارزیابی وقایع و تهدید یا فرصت شمردن آنها دارند (Lobell, 2009: 56). شوئلر بر این باور است که تغییر سریع در رفتار سیاست خارجی هر کشوری در پرتوی برداشت‌های رهبران معنا می‌یابد که در مقایسه با تحول در قابلیت‌ها، ممکن است سریع‌تر صورت گیرد (Shweller, 2003: 39). با این توضیحات مشخص می‌شود که تغییرات سیاست خارجی ترکیه در دوره حزب عدالت و توسعه بر مبنای نظریه واقع‌گرایی نوکلاسیک قابلیت ارزیابی بهتری دارد. با حاکم شدن حزب عدالت و توسعه، سیاست‌های کمالیستی و در نتیجه نوع نگاه به منطقه تغییر یافت. در ابتدا زمامداران ترکیه با ارزیابی تهدیدات و فرصت‌های ساختاری، به‌علاوه توانایی‌ها و ظرفیت‌های داخلی، تصمیم به نفوذ از طریق دیپلماسی عمومی و قدرت نرم گرفتند. این روند با رخ دادن تحولات بهار عربی صورت واقع‌گرایانه‌تری به خود گرفت. کودتای نافرجام ۲۰۱۶ و حذف یکسری نهادهای تأثیرگذار در سیاست خارجی ترکیه، سبب شد تا رهبران این حزب مستقل‌تر و آزادانه‌تر از قبل به تحولات منطقه خاورمیانه ورود پیدا کنند.

۲. سیاست خارجی رئالیستی ترکیه

سیاست خارجی ترکیه قبل و بعد از روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه در سال ۲۰۰۲ دارای مؤلفه‌ها و شاخص‌های متفاوتی است که بر این مبنای می‌توان آن را به چند دوره تقسیم کرده و مورد بررسی قرار داد.

۲-۱. مرحله اول: از روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه تا تحولات بهار عربی سال ۲۰۱۱

ترکیه اغلب به عنوان یک پل طبیعی بین شرق و غرب تعریف می‌شود که این مسئله از میراث عثمانی‌گری و همچنین گرایش این کشور پس از تأسیس دولت مدرن در ترکیه (۱۹۲۰-۱۹۲۳) و به‌ویژه پس از پایان جنگ جهانی دوم، برای ارتقای روابط با کشورهای اروپایی و امریکا سرچشمه می‌گیرد. جغرافیای ترکیه، موقعیت بین آسیا، اروپا، خاورمیانه و شمال آفریقا، به هویت منحصر به فرد آن شکل داده است (Karen, 2020: 3). پس از فروپاشی امپراطوری عثمانی و تشکیل دولت مدرن در

ترکیه (۱۹۲۳-۱۹۲۰)، این کشور با تغییر هویت ملی و پذیرش رویکرد سکولاریسم، مایل به توسعه روابط نزدیکتر با جهان غرب و ادغام در اتحادیه اروپا بود. از سال ۱۹۲۴ تا ۱۹۸۰ دولت‌های مختلف ترکیه کاملاً به سوی غرب متمایل بودند (Yaghoobifar, 2013: 996). این ابتکار در نهایت با توافقنامه ۱۹۶۳ آغاز شد و مذاکرات سال ۲۰۰۵ راه را برای ادغام ترکیه در اتحادیه اروپا هموار کرد. ولی طی سال‌های بعد ترکیه به آرامی از این روند که پنج دهه برای آن تلاش کرده بود، به نفع سیاست‌های خاورمیانه‌ای خود دوری کرد. این رویکرد با روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه در سال ۲۰۰۲ شروع شد. ردیابی فرایند از این مقطع آغاز می‌گردد.

سیاست خارجی سال‌های ابتدایی حزب عدالت و توسعه را باید در قالب مفهوم و الگوی نعثمان‌گرایی این حزب تفسیر و تحلیل کرد (Bani Hashem, 2012: 168)؛ که اولین بار در دوران تورگات اوزل^۱ پایه‌گذاری شد و هدف آن برقراری مناسبات گسترده و همه‌جانبه با کلیه کشورهای اطراف ترکیه بود (Niyakooyi and Ahmadi Khooy, 2016: 187). در این حزب علیرغم تلاش برای ادغام در اتحادیه اروپا، با روایت نعثمان‌گرایی، سعی در بازیابی هویت ترک با گذشته عثمانی و فرهنگ آن و نفوذ در مناطقی از خاورمیانه که در گذشته جزوی از قلمرو امپراطوری عثمانی بود گردید (D'Alema, 2017: 2). برای این منظور، در این مقطع، زمامداران و نخبگان حزب عدالت و توسعه بر دیپلماسی عمومی و قدرت نرم خود برای نفوذ در مناطق مورد نظر تأکید کردند (Dince and Yetim, 2012: 81). تصمیم بر این بود که با استفاده از قدرت نرم، نفوذ ترکیه از خاورمیانه تا بالکان و آسیای شرقی گسترش یابد. داوود اوغلو از این طریق سیاست، «به صفر رساندن مشکلات با همسایگان» را در دستور کار قرار داد. در این مقطع سیاست خارجی ترکیه دارای ویژگی‌های قدرت نرم و مبتنی بر همکاری بود (Gümüş, 2022: 167). بنابراین سیاست کلی ترکیه حل و فصل مسائل حل نشده و معلق با همسایگان و همچنین تبدیل ترکیه به یک بازیگر استراتژیک در خاورمیانه بود. از این رو ترکیه علاوه بر باز کردن کانال تماس با حماس و حزب‌الله، هدف بلندمدتش از سرگیری روابط با کشورهای خاورمیانه از جمله سودان، سوریه، ایران، عراق، عربستان سعودی و قطر، فارغ از اختلافات تاریخی بود. در این راستا روابط ترکیه و اسرائیل به تدریج در اواخر دهه ۲۰۰۰ تضعیف شد. دلیل تمرکز ترکیه

1 Turgot Ouzel

بر مسئله فلسطین و حمایت از آن این است که از مسئله فلسطین به عنوان رشته‌ای برای پیوند با مردم مسلمان خاورمیانه استفاده کند (Drakoularakos, 2021: 5-9).

در این مقطع ترکیه سعی کرد در درگیری‌ها و اختلافات منطقه‌ای نقش میانجی ایفا کند. تلاش برای کاستن از تنش و جلوگیری از درگیری خشونت‌آمیز بین طرف‌های مناقشات در خاورمیانه، بویژه بین ایران و عربستان سعودی در این راستا قابل ارزیابی است. آنکارا به دنبال حمایت از کشورهایی بود که به دلیل دو قطبی شدن فزاینده محیط بین ایران و اسرائیل و ایران و عربستان در موقعیت دشواری قرار داشتند. تلاش ترکیه بر این بود که از تبدیل شدن به یکی از قطب‌ها اجتناب کند و در میان هرج و مرج و درگیری به حفظ بی‌طرفی و باقی ماندن در حد وسط و تعادل بپردازد (Ulutaş and Duran, 2018: 96-95).

ظرفیت ملی ترکیه و تحکیم موقعیت حزب عدالت و توسعه در داخل، دولت سیاست فعالتری را در قبال خاورمیانه آغاز نمود (Yılmaz & Özdemir, 2017: 1). به طور کلی، سیاست ترکیه در این مقطع انتقاد غیرمستقیم از کشورهای عربی به رهبری عربستان و انتقاد مستقیم از ایران بود و آنها را برای ایجاد یک نظم منطقه‌ای جدید به همکاری فرا می‌خواند، ولی با شروع بهار عربی این سیاست دچار تغییر شد. اگرچه به نظر می‌رسد سیاست خاورمیانه‌ای حزب عدالت و توسعه در این مقطع از مختصات یک سیاست خارجی واقع‌گرا به دور است، ولی باید یادآور شد که در رویکرد رئالیستی هدف وسیله را توجیه می‌کند. نوع‌انگیزی در حوزه روابط خارجی از نظر توجه به وسیله، لیبرال و به لحاظ اهداف رئالیستی است. هدف کسب نفوذ در مناطقی است که در گذشته تحت حاکمیت امپراطوری عثمانی قرار داشته است. در این مقطع با توجه به اینکه حزب عدالت و توسعه به تازگی زمام امور را به دست گرفته و موقعیت دولت تحکیم نیافته است، زمامداران حزب، هرچه بیشتر به فکر تثبیت امور و جایگاه حزب بوده و در سیاست خارجی خود مفاشات می‌کنند، کا اینکه از سال ۲۰۰۷ به بعد که این حزب مجدد حاکمیت یافت، نسبت به سال‌های قبل تحرک و عملگرایی بیشتری در سیاست خاورمیانه‌ای ترکیه صورت پذیرفت. ردیابی فرایند نشان می‌دهد که با ورود به دهه دوم از سده ۲۱ میلادی، همزمان با تحولات بهار عربی، واقع‌گرایی در سیاست خارجی ترکیه به صورت بارزی خود را نشان داده است.

۲-۲. مرحله دوم: از بهار عربی ۲۰۱۱ تا کودتای ۲۰۱۶

متعاقب تحولات انقلابی در خاورمیانه عربی بعد از سال ۲۰۱۱، وجه غالب رویکردهای عملیاتی سیاست خارجی ترکیه را نگاه به مناطق پیرامونی و درگیر شدن هرچه بیشتر در معادلات منطقه تشکیل داد. پس از این رخدادها، رهبران ترکیه معتقد بودند که این کشور می‌بایست با استفاده از فرصت به وجود آمده نقش منطقه‌ای خود را بازتعریف کند (Ozkan and Korut, 2013: 163). در نظم جدید ترکیه به‌عنوان بازیگر مسلط در قبال مسائل منطقه دارای مسئولیت بود و می‌بایست از فرصت به دست آمده بهره برده و نظم منطقه‌ای دلخواهش را شکل دهد. نظم مورد نظر، هدایت تحولات جهان عرب در راستای منافع راهبردی این کشور بود و این مسئله نشان از فرصت‌طلبی و عمل‌گرایی در سیاست خارجی ترکیه دارد. بر اساس نظریه واقع‌گرایی نوکلاسیک، تغییر در سیاست خارجی ترکیه در این مقطع همچنین حکایت از نقش متغیرهای میانجی، شامل نوع نگرش و نگاه نخبگان به تحولات منطقه و ارزیابی فرصت‌ها و تهدیدهای جدید در منطقه در راستای منافع ملی دارد.

بهار عربی تضاد بین دنبال کردن نقش واسطه بی‌طرف و صفر کردن مشکلات با همسایگان با منافع ترکیه را آشکار کرد، زیرا با کشورهایمانند سوریه و ایران با مشکل مواجه شد. از آنجایی که بهار عربی و بحران سوریه مشکلات عمق استراتژیک را آشکار کرد، دیگر روابط نزدیک با رژیم‌های همسایه دیگر امکان‌پذیر نبود (Karen, 2020: 31). نگرانی‌های امنیتی شدید ترکیه در عراق و سوریه شکل گرفت. ایالات متحده کردهای سوریه را در مقابل داعش تجهیز و حمایت کرد. اختلافات امنیتی سوریه و ترکیه حول محور مسئله کردی و تروریسم، زمانی روابط دو کشور را تضعیف کرد که این برداشت تهدید در نخبگان ترکیه قوت یافت که کردها به جای ترکیه جایگاه و نقش راهبردی در سیاست سوریه‌ای امریکا پیدا کرده‌اند. کردها با حمایت امریکا در امتداد مرزهای جنوبی ترکیه پیشروی می‌کردند و موازنه علیه منافع راهبردی ترکیه در سوریه شکل می‌گرفت. در مقابل ترکیه به سمت همکاری نظامی-امنیتی با روسیه و تا حدودی ایران سوق داده شد. قبل از آن ترکیه و امریکا همکاری متقابلی در حمایت از نیروهای معارض سوری در مقابله با حکومت بشار اسد داشتند. (Golmohammadi, 2021: 275) علاوه بر آن، ترکیه در مورد آینده حیات سیاسی سوریه و احتمال استقلال کردهای این کشور و یا شکلگیری وضعی نظیر کردستان عراق (تشکیل یک اقلیم خودمختار) بی‌مناک بود. این وضعیت می‌توانست کردهای ترکیه را نیز به استقلال تحریک کند (Walker, 2012: 1).

همچنین مقامات ترک نگران پناهندگان و مهاجران و ترکیب هویتی و قومیتی آن‌ها بودند که می‌توانست امنیت داخلی ترکیه را با چالش مواجه کند (Phillips, 2012: 2).

مسئله دیگر برآمده از تحولات بهار عربی، شکل‌گیری ذهنیت رهبری و بلندپروازی رهبران حزب عدالت و توسعه برای دستیابی به نقش رهبری سیاسی در منطقه بود. بر مبنای اصول رئالیستی تأثیرگذاری بر سیاست‌های همسایگان و امور کلی منطقه‌ای و اعتبار منطقه‌ای مسئله‌ای مهم است. بازیگر اصلی ژئوپلیتیک بودن به معنای تضمین یک نظم سیاسی منطقه‌ای مطلوب است که بقای آن‌ها را تهدید نخواهد کرد (Gause, 2014: 4). در این مقطع ترکیه خواهان رسیدن به قدرت اول در منطقه بوده و در کشورهایمانند عراق و سوریه قدرت ایران را به چالش کشید. ترک‌ها در این دو کشور از معارضان مسلح حمایت کرده و در کشورهایمانند مصر و لیبی، از گروهایی به رهبری اخوان‌المسلمین حمایت نمودند (Zolfaghari and Omrani, 2017: 188).

رهبران ترکیه به این واقعیت مشرف بودند که جمهوری اسلامی ایران رهبر مقاومت اسلامی در منطقه بوده و سعی در گسترش و تثبیت هلال شیعی دارد. به همین دلیل ترکیه سعی کرد سوریه به عنوان یک حلقه اصلی از هلال شیعی را تضعیف کند. برای مقابله با روایت شیعی جمهوری اسلامی، ترکیه الگوی اخوانی سنی را مطرح کرد. در این مسیر شروع به حمایت از جنبش‌های اخوان‌المسلمین در منطقه نمود. هدف این بود که بعد از مصر، لیبی و تونس، در سوریه نیز اخوانی‌ها به قدرت دست یابند (Bekaroğlu, 2016: 1-2). بنابراین ترکیه به منظور رهبری منطقه‌ای، در مقابل ایران و عربستان قرار گرفت. ترکیه با حمایت از اخوانیسم، شروع به تبلیغ مدل حکومتی خود نمود. این رویارویی سبب طرح «الگوی ایرانی» و «مدل ترکیه» در روند بازسازی سیاست خاورمیانه گردید. در مورد مدل ترکیه باید گفت، اگرچه نماینده کشوری است که اکثریت مسلمان دارد، اما در عین حال ارزش‌های غربی را اجرا می‌کند (Özüim, 2013: 154). پس در این مقطع چند مسئله مهم نمودار شد: مورد اول اینکه از سیاست صفر کردن مشکلات با همسایگان عدول شد. مسئله دوم اهمیت مسائل امنیتی، بویژه مسئله کردها در نوع نگاه ترکیه به تحولات خاورمیانه، و مورد بعد، فرقه‌ای شدن سیاست خارجی ترکیه بود: در این مرحله حزب عدالت و توسعه به سمت حمایت از جنبش‌های سیاسی جدید برآمده از تحولات سیاسی حرکت کرد. متحدانی که انتخاب کرد برادران ایدئولوژیک بودند: اخوان‌المسلمین سنی و حامیان آن. این یک تغییر مهم در سیاست خارجی سنتی چند وجهی و غیر فرقه‌ای ترکیه و نشان‌دهنده تغییر به سمت یک سیاست خارجی سیاسی اسلامی بود که ترکیه قبلاً هرگز از آن پیروی نکرده بود. بر

اساس ردیابی فرایند باید گفت سیاست خارجی واقع‌گرایانه ترکیه در این مقطع یک گام اساسی رو به جلو پیموده و بدون هیچ ملاحظه‌ای تمام نموده‌ها و شاخص‌های واقع‌گرایی را در خود جای داده به طوری که حتی یک مورد خلاف واقع را نیز نمی‌توان به عنوان نمونه مطرح ساخت. در این مقطع هدف حزب عدالت و توسعه، نسبت به هدف مقطع قبل، یعنی کسب نفوذ بیشتر در کشورهای منطقه یک گام به جلو پیش رفته، و به هدف هژمونی منطقه‌ای، رسیده است، همچنین ابزارها و شیوه‌های رسیدن به هدف نیز تغییر یافته است و این مسئله نشان از تغییر ادراک و برداشت نخبگان حزب از اوضاع داخلی، منطقه و سیاست جهانی و تهدیدها و فرصت‌های شکل گرفته در خاورمیانه دارد. فرصت‌طلبی و عمل‌گرایی مهمترین عنصر سیاست خارجی واقع‌گرایانه ترکیه در این مقطع است.

۲-۳. مرحله سوم: از کودتای ۲۰۱۶ به بعد

بسیاری معتقدند بعد از کودتای نافرجام ۱۵ جولای ۲۰۱۶، ترکیه از یک کشور دموکراتیک، به یک کشور نیمه توتالیتر سوق داده شد. در این مقطع یک رویکرد اقتدارگرایی پوپولیستی شکل گرفت. بعد از اصلاحات قانون اساسی، اردوغان در سطوح داخلی و بین‌المللی تک‌روی و یکجانبه‌گرایی پیشه کرد. حزب عدالت و توسعه نیز از یک حزب مبتنی بر اجماع، مبدل به یک حزب تک‌نفره شد (Yilmaz et al, 2017: 58-59). پس از کودتای نافرجام روابط ترکیه با آمریکا و اروپا رو به وخامت گذاشت. غرب منتقد اقتدارگرایی و سرکوب داخلی بود و ترکیه از حساس نبودن غرب به نگرانی‌های امنیتی ترکیه مانند تهدید ناشی از حزب کارگران کردستان (پ ک ک) یا حزب اتحاد دموکراتیک کردهای سوریه^۱ ناخشنود بود. در همین سال و در ماه می نیز احمد داوود اوغلو از سمت نخست‌وزیری ترکیه استعفا داد (Karen, 2020: 35). با کنار رفتن داوود اوغلو، سیاست‌هایی که توسط وی تدوین شده بود نیز کنار گذاشته شد؛ تغییر از قدرت نرم به قدرت سخت، از چندجانبه‌گرایی به اتحادهای امنیتی استراتژیک، از صفر شدن مشکلات با همسایگان تا سیاست بازیابی دوستان، از استراتژی جهانی‌سازی فعال از طریق چندجانبه‌گرایی تا اتحادهای امنیتی استراتژیک، و از واقع‌گرایی تمدن‌گرایانه عمق استراتژیک تا رئالیسم اخلاقی فعال صورت پذیرفت (Lami, 2018: 35).

بر اساس روش ردیابی فرایند می‌باید شواهد لازم برای اثبات فرضیه در طول تحقیق جمع‌آوری گردد. در ادامه به برخی از این شواهد اشاره می‌شود: پس از تغییر قانون اساسی در ژوئیه ۲۰۱۸،

اردوغان رئیس دولت، رئیس ارتش و رئیس پلیس شد و اختیارات گسترده‌ای به دست آورد. با حذف نهادهای مشورتی در سیاست خارجی، سیاست خارجی ترکیه به سیاست خارجی اردوغان تغییر یافت و بیشتر مبتنی بر تضمین تداوم رژیم به جای بهترین استراتژی ترکیه بر اساس منافع ملی شد. در این سیاست خارجی شخصی شده به جای سیاست نرم، از سیاست تهدید استفاده شده است. مثلاً تهدید مکرر اروپا برای آزادی هزاران پناهجوی سوری که اروپا میزبان آن است. یا تهدید امریکا به بستن پایگاه‌های نظامی «اینجرلیک»^۱ و «کورچیک»^۲ محل استقرار نظامیان آمریکا در ترکیه در صورت تحریم ترکیه در این راستا است. بر این اساس ترکیه از «دیپلماسی صلح فعالانه» داود اوغلو به سیاست خارجی «واکنشی» تغییر جهت داد. این سیاست خارجی بر اساس منافع استراتژیک بلند مدت نیست، بلکه بسیار عملگرا و انعطاف‌پذیر بوده و بر اساس منافع کوتاه مدت تعبیه شده است. این استراتژی حالت معامله‌گرایی پیدا کرده است. به این معنا که برای به دست آوردن منافع موقت و کوتاه مدت دست به معامله می‌زنند. ترکیه در این حالت برای منافع مادی فوری، با نهادهای بین‌المللی تعامل می‌کند، یا اگر روابط خوب با اروپا به نفع منافع کوتاه مدتش باشد، طرفدار غرب می‌شود (Karen, 2020: 34-35). بر مبنای نظریه نوکلاسیک، علاوه بر برداشت و ذهنیت رهبران، نوع نظام سیاسی، ساختار داخلی و بوروکراسی دولتی در تعیین سیاست خارجی تأثیرگذار است. مشخص است که حذف نهادهای تأثیرگذار در روند تعیین سیاست خارجی ترکیه، دست اردوغان در این مقطع را برای اتخاذ رویکردهای عملگرایانه‌تر، مستقل‌تر و تهاجمی‌تر باز گذاشته است.

بر اساس روش ردیابی فرایند بعد از کودتای ۲۰۱۶ سیاست خارجی ترکیه مستقل‌تر و نظامی‌تر شده است. مشخص است که در این مقطع به مختصات سیاست خارجی واقع‌گرای ترکیه نسبت به دوره‌های قبل افزوده شده است. استقلال بیشتر، عملگرایی و نظامی‌گرایی بیشتر از مهمترین وجوه تمایز سیاست خاورمیانه‌ای اردوغان نسبت به دوره‌های قبل است. شواهد لازم برای اثبات این فرضیه مطابق با روش ردیابی فرایند در این قسمت این‌گونه است که؛ ترکیه از متحدان غربی خود فاصله گرفته و تنش روز به روز با آنها بیشتر می‌شود. امروزه سیاست خارجی ترکیه با تحرک بیشتر و ملی‌گراتر از گذشته وارد تحولات منطقه شده و به‌طور فزاینده‌ای با رویکرد متحدین غربی خود بر سر مسائلی مانند لیبی، سوریه، قفقاز جنوبی و در مدیترانه شرقی در تضاد است. تغییر در سیاست خارجی

1 Incirlik

2 Korchik

ترکیه و همچنین قاطعیت نظامی این کشور به بهترین شکل در درگیری این کشور در مسائلی مانند اختلاف گازی با یونان، بحران لیبی، مناقشه نارگو قره باغ بین ارمنستان و آذربایجان و به ویژه در روابط آشفته آن با ناتو قابل مشاهده است (Satanakis & Süss, 2021: 1). در این مقطع روابط ترکیه با امریکا نیز با چالش‌های بی‌سابقه‌ای مواجه شده و همزمان فرآیند عضویت آن در اتحادیه اروپا نیز متوقف شده بود. پس از خرید موشک‌های اس-۴۰۰ از روسیه قابل اعتماد بودن آن به عنوان عضوی از ناتو مورد تردید واقع شد. اتحادیه عرب، اتحادیه اروپا و سازمان ملل اقدامات یک‌جانبه این کشور در سوریه را محکوم کردند (Karen, 2020: 5). بنابراین، برای ترکیه به منظور مقابله با انزوای فزاینده خود، جز حرکت به سمت روسیه، گزینه‌های زیادی باقی نماند. کودتای نافرجام ۲۰۱۶ باعث نزدیکی سریع‌تر با روسیه و تغییر آشکار در سیاست خارجی ترکیه شد (Perchoc, 2016: 1). البته ترکیه با توجه به راهبرد اوراسیایگرای، همزمان که به ایران و روسیه و نزدیک می‌شود، نمی‌خواهد همه پیوندهای خود را با اتحادیه اروپا و امریکا را از بین ببرد.

به‌طور کلی در رویکرد جدید ترکیه شاهد چند مؤلفه هستیم؛ اول اینکه منافع حزبی و شخصی بر منافع بلند مدت و استراتژیک ترکیه مقدم شمرده شده است. مسئله دوم، رویکرد امنیتی ترکیه به مسائل خاورمیانه، و سوم، رویکرد فرقه‌ای این کشور به تحولات خاورمیانه است. مسئله بعد ترجیح منافع موقت و معامله‌گرایی است، و مسئله بعد گذار از غرب به شرق و اوراسیایگرای در سیاست خارجی ترکیه است. بدین ترتیب بر مبنای سیاست خارجی جدیدی که با مشخصه‌های «مستقل‌تر، نظامی‌تر، عملگراتر، واکنشی‌تر و معاملاگرایانه»، ظاهر شده است، با توجه به نگرانی‌های امنیتی، منافع اقتصادی و حمایت‌های فرقه‌ای، ترکیه در چندین منطقه وارد مناقشه شده که حتی با ورود نظامی همراه بوده است. این مسئله منجر به دوری هرچه بیشتر از امریکا و غرب و نزدیکی به روسیه، چین و ایران شده است. در ادامه چند نمونه از اقدامات ترکیه بر مبنای رویکرد جدید سیاست خارجی این کشور بیان می‌شود.

۱-۳-۲. سوریه و عراق (نگرانی‌های امنیتی)

سیاست خارجی ترکیه امروز به دو مسئله فراملی‌گرایی کردی و امنیت داخلی رژیم بسیار وابسته است. جنگ داخلی سوریه جنبش فراملی کردها را تقویت کرده و نگرانی‌ها را در ترکیه افزایش داده است، بنابراین وحدت و انسجام درونی ترکیه که از جنبش‌های خودمختار کرد بیم دارد در معرض خطر است. همکاری نزدیک قدرت‌های غربی با حزب اتحاد دموکراتیک در سوریه، احتمال تشکیل دولت کردی را افزایش داده و ترس ترک‌ها را تقویت کرده است. به همین دلیل ترکیه مناطقی از سوریه را

اشغال کرده است. همچنین ترکیه به بهانه مبارزه با پ.ک.ک بخش‌هایی از خاک عراق در شمال این کشور را اشغال کرده و نزدیک به ۱۸ پایگاه نظامی را برای خود ایجاد کرده است (Karen, 2020: 35). در عراق نیز ترکیه به شدت نگران تجزیه این کشور و تشکیل یک حکومت مستقل کردی در جوار مرزهای جنوبی خود که اکثریت ساکنان آن اشتراکات قومی، نژادی و تاریخی با ساکنان کردستان عراق هستند می‌باشد. منطقه استراتژیک سنجار در شمال عراق برای ترکیه مهم است. عملیات نظامی ترکیه علیه پ.ک.ک در شمال عراق، به منظور کنترل منطقه سنجار است که گذرگاه حیاتی بین عراق و سوریه محسوب می‌شود. در اینجا، آنکارا قصد دارد ارتباط زمینی بین شبه‌نظامیان کرد در شمال عراق و شمال سوریه را قطع کند و در نتیجه حمایت لجستیکی و نظامی آنها از یکدیگر را متوقف کند (Azizi and Çevik, 2022: 4). در این دلایل بارها شمال عراق را مورد تجاوز و بمباران قرار داده است.

۲-۳-۲. یمن و لبنان (سیاست خارجی فرقه‌گرایانه)

ترکیه بعد از تحولات بهار عربی به این نتیجه رسید که برای رقابت با ایران و عربستان می‌بایست یک رویکرد فرقه‌گرایانه در پیش گیرد تا بتواند خلاء ایدئولوژیک در رقابت با شیعی‌گرایی ایران و سلفی‌گری مبتنی بر وهابیت را پر کند. بر این مبنا، ترکیه شروع به حمایت از جنبش‌های اخوانی منطقه نمود و این روند بعد از کودتای ۲۰۱۶ به نحو بارزتری ادامه یافت. به عنوان مثال ترکیه سعی در نفوذ در کشور یمن نمود. به اعتقاد ترکیه گرایشهای نظری-کنشی اخوانی‌های یمن با ترکیه قرابت دارد و به همین دلیل اخوانی‌ها می‌توانند امکان حضور ترکیه در یمن را تسهیل کنند. ترکیه یمن را به عنوان مرکزی برای گسترش و صدور باورهای اخوانی در نظر گرفته است. ترکیه با توجه به جایگاهی که «حزب اصلاح» در معادلات یمن دارد، سعی در پیشبرد منافع خود از طریق این حزب اخوانی دارد. (Pirmohammdi et al, 2021: 202)

همچنین آنکارا با ادعای رهبری جهان اهل سنت، تلاش می‌کند تا در جامعه طائفه‌گرایانه لبنان، حمایت از اهل سنت را در دستور کار خود قرار دهد. در همین راستا، آنکارا ارتباط میدانی خود با شخصیت‌های لبنانی را افزایش داده است. امروزه فعالیت ترکیه در لبنان اشکال مختلفی به خود گرفته که هدف همه آنها تقویت نفوذ در میان اهل تسنن این کشور، بویژه در شمال و در جنگ «رهبری جهان اهل سنت» است؛ جنگی که از یک سو میان ریاض و متحدانش و از سوی دیگر میان ترکیه و متحدانش در جریان است. ترکیه برخی از شخصیت‌هایی سلفی در شمال لبنان مانند «سالم‌الرافعی» را با آغوش باز پذیرفته و این اقدام را به موازات حمایت مستمر از شاخه لبنانی اخوان‌المسلمین انجام می‌دهد.

به‌طورکلی ترکیه در دو سطح سیاست نفوذ در لبنان را در پیش گرفته است: اول؛ در سطح سیاسی-دولتی ترکیه بر ایجاد روابط مستحکم با حاکمان و حزب سنی جنبش آینده، المستقبل^۱ به ریاست سعد حریری تمرکز کرده و دوم؛ در سطح مردمی تمرکز ترکیه بر دیپلماسی «مردم محور» با هدف ارتقای رفاه اجتماعی-اقتصادی مناطق سنی‌نشین و کمک‌های اقتصادی برای نفوذ بیشتر بر آنهاست. اصرار ترکیه برای ایجاد ارتباط با جنبش المستقبل بر محاسبات عمل‌گرایانه استوار است. این حزب به عنوان قوی‌ترین حزب جامعه اهل سنت لبنان، هم از نظر حمایت مردمی و هم از نظر نفوذ بر نهادهای دولتی و فرایند سیاستگذاری مهم ارزیابی می‌شود. از این رو آنکارا از طریق ایجاد پیوندهای محکم با این حزب، به دنبال دسترسی و نفوذ بیشتر بر صحنه سیاسی لبنان است (Jabbour, 2021: 8). بنابراین به نظر می‌رسد تحرک فرقه‌گرایانه در سیاست خارجی ترکیه نسبت به قبل بسیار بیشتر شده است.

۳-۳-۲. یونان و قبرس (مشکلات اقتصادی)

اقتصاد و دیپلماسی اقتصادی در راهبرد سیاست خارجی ترکیه همواره دارای اهمیت زیادی بوده است. برای حزب عدالت و توسعه نیز سیاست خارجی ترکیه تابعی از نیازها و اهداف اقتصادی آن بوده و ارتقای رشد اقتصادی این کشور جزو اهداف اساسی آنها محسوب می‌شود. در این راستا برای ترکیه اختلافاتی که منجر به زیان اقتصادی بشود دارای حساسیت بوده و سیاست این دولت در راستای عملگرایی جدی در این حیطه است. به عنوان نمونه، روابط یونان و ترکیه بویژه در مورد ذخایر نفت و گاز طبیعی و حقوق دریایی در منطقه دریای مدیترانه برای ترکیه دارای اهمیت فوق‌العاده‌ای است، بویژه که این روابط رو به وخامت گذاشته است. ترکیه با یونان و قبرس که اعضای اتحادیه اروپا هستند، بر سر منابع انرژی و حوزه قضایی در منطقه اختلاف دارد. این تنش‌ها سال ۲۰۲۰ میلادی و پس از آنکه ناوهای ارتش ترکیه و یونان کشتی‌های اکتشافی را همراهی کردند، شدت گرفت. دو کشور ناوهای جنگی خود را به منطقه اعزام کرده و برای نمایش قدرت نظامی و رقابت ژئوپلیتیک دست به رزمایش زدند (Satanakis, 2021: 1).

یونان به دنبال آن است تا حدود و ثغور دریایی در اطراف این جزایر را به نفع خود تمام کند که اگر این اتفاق بیفتد، سهم ترکیه کاهش چشم‌گیری می‌یابد. اختلاف دیگر بین ترکیه و یونان، جزایر قبرس است. به اعتقاد آنکارا در این جزایر، بلاید دو دولت به عنوان قبرس شمالی و قبرس جنوبی

1 The Future Movement (Al Mustaqbal)

مستقر باشد، اما یونان معتقد است که این جزیره باید یکپارچه شوند. یونان حمایت اروپا و آمریکا را در بحث جزایر قبرس به همراه دارد. اختلافات در تعیین حدود و خطوط مرزی دریایی است. ترکیه و جمهوری ترک‌نشین تعیین یک‌جانبه حوزۀ صلاحیت دریایی از طرف قبرس جنوبی را نمی‌پذیرند؛ زیرا معتقد هستند که فلات‌قاره ترکیه و مناطق صلاحیت دریایی جمهوری ترک، قبرس شمالی را نادیده می‌گیرد. به همین دلیل، آنکارا حمایت از حقوق ترک‌های جمهوری ترک‌نشین قبرس شمالی و انجام فعالیت‌های اکتشافی و حفاری در میادین تحت مالکیت خود را در حوزه‌های صلاحیت خود می‌داند. برای آنکارا ضعف در دریا به معنای ورشکستگی اقتصادی است؛ به همین دلیل، دفاع، تجاری‌سازی و استفاده کارآمدتر از سرزمین آبی، اولویت این کشور در سیاست ملی دریایی خود است. کشورهایی مانند قبرس جنوبی، یونان و فرانسه عضویت ترکیه در اتحادیه اروپا را تو کرده‌اند تا بتوانند مواضع ترکیه در این رابطه را تعدیل کنند. از آنجایی که انرژی بیشترین حجم واردات ترکیه است، تضمین سهم انرژی در این منطقه برای ترکیه مهم است. سران اتحادیه اروپا تهدید کرده بودند که بر سر فعالیت‌های دریایی آنکارا، اقدام‌هایی تنبیهی علیه ترکیه اعمال می‌کنند، ولی اردوغان اعلام کرد که به اکتشاف گاز در هدیتزلنه ادامه می‌دهد (Satanakis, 2021: 2). این رویکرد نشان دهنده سیاست عمل‌گراتر و مستقل‌تر ترکیه در منطقه و دوری بیشتر از غرب است.

۴-۳-۲. لیبی (سیاست خارجی اقتصادی - فرقه‌گرایانه)

نمونه دیگری از تغییر در سیاست خارجی ترکیه، تعامل با لیبی است. ترکیه برای مقابله با اروپا و یونان در بحث بهره‌برداری از منابع انرژی مدیترانه شرقی، علناً به لیبی ورود نمود و دست به اکتشاف در اطراف یونان و سواحل منتهی به لیبی زد. متعاقب آن، اعتراض آتن و اتحادیه اروپا علیه این اقدام دولت ترکیه شدت یافت. آنکار سعی نمود با بهره‌گیری از اهرم حضور نظامی در لیبی، زمینه را برای مذاکرات سیاسی در مورد منافع سیاسی و اقتصادی، به‌خصوص تقسیم سهم منابع انرژی مدیترانه شرقی مهیا گرداند. در ۲ ژانویه ۲۰۲۰ مجلس ترکیه با ۳۲۵ رأی در مقابل ۱۸۴ رأی، حضور ارتش این کشور در لیبی را تصویب نمود. در ادامه، اردوغان در ۱۲ دسامبر ۲۰۲۰، لایحه تمدید حضور ترکیه در لیبی تا ۱۸ ماه دیگر را در مجلس تصویب کرد. کشورهای دیگری نیز در لیبی فعالیت دارند. کشورهایمانند عربستان، امارات و مصر سعی دارند با هدف حفظ وضع موجود، از فرمانده ارتش لیبی، ژنرال خلیفه حفتر، حمایت کرده تا مانع تفوق نیروهای متمایل به اخوان المسلمین شوند. در مقابل ترکیه و قطر از

حکومت وفاق ملی به رهبری فائز سراج و متحدان اخوانی وی حمایت می‌کنند (Alamrood, 2020: 65).

یکی از ابعاد اصلی حضور ترکیه در لیبی، دستیابی به منابع انرژی است. کشورهای اروپایی مانند ایتالیا و فرانسه در پشتیبانی از دو دولت شرق و غرب لیبی دچار دو دستگی شده‌اند. تشکیل «نشست گازی» با حضور کشورهای مصر، قبرس و یونان برای اکتشاف و استخراج منابع انرژی در شرق مدیترانه و نادیده گرفتن ترکیه در این پروژه عظیم گازی باعث خشم ترکیه شد. در مقابل ترکیه با دولت وفاق ملی یک توافقنامه امنیتی و دریایی منعقد کرد (Alamrood, 2020: 65). در ۲۷ نوامبر ۲۰۱۹ ترکیه یک توافقنامه دریایی با دولت وفاق ملی به امضا رساند که بر اساس آن قرار است به اندازه ۱۶ مایل دریایی، یک دالان از جنوب غرب ترکیه به شمال شرق لیبی به‌عنوان یک «منطقه انحصاری اقتصادی» ایجاد شود. ترکیه سعی دارد با دور زدن یونان و ایجاد یک مرزی آبی در شرق مدیترانه، سهمی از ذخایر عظیم نفت و گاز منطقه را به خود اختصاص دهد. در مقابل، یونان نیز برای ممانعت از اجرای این قرارداد، یک توافقنامه ترسیم مرزهای دریایی با ایتالیا به امضا رساند. دلایل اصلی فعال بودن ترکیه در جنگ داخلی در لیبی ماهیت ژئواستراتژیک و همچنین اقتصادی این کشور است. در حالی که ترکیه به‌طور فزاینده‌ای در مدیترانه شرقی در انزوا قرار می‌گیرد، دخالت آن در لیبی امکان سودمندی برای تغییر موقعیت ژئواستراتژیک این کشور فراهم می‌کند (Satanakis, 2021: 2). بنابراین سیاست‌های جدید ترکیه به وضوح ترکیه را در مقابل غرب قرار داده و این کشور را از آرمان عضویت در اتحادیه اروپا دور کرده است.

۵-۳-۲. عملگرایی ترکیه در مناقشه ناگورنو قره‌باغ

در این جنگ که بین آذربایجان و ارمنستان در ۲۷ سپتامبر ۲۰۲۰ آغاز شد، ترکیه فعالانه از آذربایجان حمایت کرد و بر استراتژی نبرد اخیر خود در لیبی ثابت ماند. در این نبرد نیز مانند مناقشه لیبی، ارائه تجهیزات نظامی، بویژه هواپیماهای بدون سرنشین با تکنولوژی بالا، آموزش نظامی و استقرار شبه نظامیان صورت گرفت. کمک به تجهیز آذربایجان به سلاح‌های پیشرفته، برگزاری دوره‌های آموزش نظامی و برگزاری مانورهای مشترک نظامی، از جمله اقدامات ترکیه در تقویت ماشین جنگی باکو بوده است. در این میان تجهیز ارتش آذربایجان به پهپادهای ساخت ترکیه اهمیت بیشتری دارد. این پهپادها (در کنار سلاح‌های پیشرفته دریافتی از اسرائیل) موجب کاهش اتکا به عملیات زمین پایه‌ای و افزایش بعد هوایی و تکنولوژیک آن شده است. کشورهایی مانند فرانسه و امریکا حتی از اعزام نیروهای

جهادی از سوریه به قره‌باغ از سوی ترکیه و همچنین فعالیت نیروهای مستشاری و هواپیماهای ۱۶-اف ارتش ترکیه خبر دادند (Dadparvar and Azizi, 2020: 478).

دخالت ترکیه در این بحران چند دلیل داشت؛ اول اینکه روابط بین ترکیه و آذربایجان بر اساس فرهنگ و زبان ترکی وجوه مشترکی دارد (Satanakis, 2021: 2). مقامات ترکیه این نگاه ویژه را به صورت «یک ملت با دو دولت» بیان کرده‌اند. لازم به ذکر است که مهم‌ترین عامل پیوند ترک‌ها در جهان، اشتراکات زبانی آن‌ها است و در بین گویش‌های ترکی، گویش آذری نزدیک‌تر از بقیه به زبان ترکی استانبولی است. از این جهت جمهوری آذربایجان نزدیک‌ترین کشور ترک زبان به ترکیه محسوب می‌شود و این مسئله، به‌ویژه برای ملی‌گرایان ترکیه بسیار مهم است. همچنین لازم است به خطوط لوله نفت و گاز میان دو کشور اشاره کرد. دو خط لوله بزرگ نفت و گاز با حمایت و مشارکت منافع ترکیه انجام شده است. باکو - تفلیس - جیهان و باکو - تفلیس - ارزروم؛ که خط اولی نفت و خط دوم، گاز است. همکاری‌های گسترده ترکیه و آذربایجان در زمینه‌های مختلف، از جمله اقتصادی و نظامی، همسایگی ترکیه با نخجوان و برنامه ارتباط ریلی باکو با نخجوان از طریق ادامه خط آهن باکو - تفلیس - قارص و بالأخره هم مرز بودن آن‌ها با دشمن مشترک (ارمنستان) به عنوان عوامل سوق دهنده دو کشور به سمت روابط ویژه است. در این میان آنکارا همواره به جایگاه ژئوپلیتیک جمهوری آذربایجان در تنظیم رابطه با روسیه و ایران و نیز سکویی جهت ورود به قفقاز نیز توجه نموده است. (Vatankhah and Navazeni, 2021: 30) بنابراین آذربایجان برای امنیت انرژی ترکیه بسیار اهمیت دارد و در اقتصاد ترکیه به عنوان منبع اصلی انرژی محسوب می‌شود. همچنین در حوزه سیاسی با توجه به اینکه ترکیه قصد دارد به یک قدرت منطقه‌ای بانفوذ در قفقاز جنوبی تبدیل شود، نیازمند حرکت از شرایط بالقوه سیاسی - نظامی به بالفعل در مناقشه قره‌باغ بوده و از این‌رو خواهان مشارکت بیشتر در حل و فصل سیاسی آینده قره‌باغ است. حضور نظامی ترکیه در فرایند اجرای آتش‌بس زمینه را برای ماندگاری این کشور در منطقه فراهم می‌کند. ترکیه در قره‌باغ واقع‌بینانه عمل کرده و بدون اینکه نفوذ روسیه را مورد هدف قرار دهد، سعی کرد با دستیابی به نفوذ خود در منطقه با کمک دولت آذربایجان، اهرم فشار بر روسیه را به دست آورد که بتواند به طور بالقوه در سوریه یا لیبی استفاده کند.

نتیجه گیری

رنالیست‌های ساختارگرا معتقدند به دلیل وجود آنارشی همه کشورها، بدون توجه به استلزامات سطح داخل، واکنش مشابه و در نتیجه سیاست خارجی مشابهی اتخاذ می‌کنند، ولی نوکلاسیک‌ها معتقدند آنچه در درون کشورها می‌گذرد نیز اهمیت دارد. از ذهنیت، ایدئولوژی و ادراک نخبگان حاکم از تهدیدها و فرصت‌های محیطی گرفته تا نوع رژیم، نهادها و بروکراسی داخلی در تعیین روند امور و سیاست خارجی کشورها برای نوکلاسیک‌ها دارای اهمیت است. با کاربست این نظریه می‌توان تغییرات ظاهری و گسست در سیاست خاورمیانه‌ای ترکیه در دوره حزب عدالت و توسعه را به نحو بهتری ارزیابی و تبیین نمود. قبل از روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه در سال ۲۰۰۲، ترکیه بخش بزرگی از سیاست خارجی خود را اختصاص به روابط با غرب داده بود. از همین رو در خاورمیانه به عنوان یک بازیگر معطف عمل می‌کرد. این سیاست انزواگرایانه که توسط ترکیه پس از جنگ جهانی اول اتخاذ شد، آنکارا را از درگیری و مبارزه در منطقه باز می‌داشت. در واقع تا قبل از روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه، سیاست خارجی ترکیه بسیار غربی و تک‌بعدی بود.

ردیابی فرایند نشان می‌دهد که با روی کار آمدن این حزب، سیاست خارجی ترکیه از یک سیاست تک‌بعدی به یک سیاست چند بعدی و عملگرا تبدیل شد و به سیاست خارجی منفعت‌محور در سطح محلی و بین‌المللی شکل داده شد. ترکیه با حضور احمد داوود اوغلو به عنوان طراح اصلی سیاست خارجی، حضور و نقش فعال منطقه‌ای را بیش از هر مسئله‌ای اولویت بخشید. در این مقطع بر قدرت نرم ترکیه بر مبنای سیاست نوعثمان گرایی تأکید شد. بعد از تحولات خاورمیانه بر مبنای بهار عربی ترکیه سیاست فعال‌تری اتخاذ کرد و سعی کرد نظم منطقه‌ای جدید را بر مبنای سیاست اخوان‌گرایی و فرقه‌ای رهبری کند. بعد از کونتای ۲۰۱۶، اردوغان با حذف مخالفان و نهادهای داخلی تأثیرگذار در سیاست داخلی و خارجی، قدرت عمل و استقلال بیشتری نسبت به قبل پیدا کرد. به همین دلیل سیاست خارجی ترکیه از این مقطع به بعد، با تحرک بیشتر و ملی‌گراتر از گذشته وارد تحولات منطقه شده است. شواهد لازم برای اثبات فرضیه مطابق با روش ردیابی فرایند از این قرار است که ترکیه در این مقطع به طور فزاینده‌ای با رویکرد متحدین غربی خود بر سر مسائلی مانند لیبی، سوریه، قفقاز جنوبی و در مدیترانه شرقی در تضاد قرار گرفت. تغییر در سیاست خارجی ترکیه و همچنین قاطعیت نظامی این کشور به بهترین شکل در درگیری این کشور در مسائلی مانند اختلاف گازی با یونان، بحران لیبی، مناقشه نارگو قره باغ بین ارمنستان و آذربایجان و به ویژه در روابط آشفته

آن با ناتو قابل مشاهده است. به طور کلی بعد از کودتای ۲۰۱۶ آنکارا به این نتیجه رسید که دیگر نمی‌تواند به شرکای غربی خود اعتماد کند. همچنین قاطعیت در سیاست خارجی و اعمال سیاست‌های ملی‌گرایانه‌تر که احساسات مردم را بر انگیزد، باعث انحراف اذهان عمومی داخلی به مسائل خارجی شده و مسائلی مانند اقتدارگرایی در داخل و همچنین مشکلات اقتصادی کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد. همچنین اتخاذ این نوع سیاست خارجی در دوره‌ای که ترکیه در انزوای زیادی به سر می‌برد، تلاشی در راستای نشان دادن قدرت منطقه‌ای این کشور و استقلال در سیاست خارجی است. ردیابی فرایند نشان می‌دهد که برای حضور ترکیه در خاورمیانه یک خط مشی ثابت و بادوام وجود دارد که از ابتدای روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه بر مبنای شرایط ساختاری، فرصت‌ها و تهدیدهای ساختاری و منطقه‌ای و همچنین شرایط داخلی با شدت و ضعف همراه بوده است. در تمام این مدت اصول واقع‌گرایی مبنای ذهنیت زمامداران حزب بوده و بنا به شرایط در مقاطع مختلف برخی از اصول واقع‌گرایی را در سیاست خاورمیانه‌ای خود اعمال کرده‌اند. ردیابی فرایند نشان می‌دهد که در مقطع ابتدایی از ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۱ مهم‌ترین اصل سیاست خارجی واقع‌گرایانه ترکیه منفعت‌محوری و ناسیونالیسم ترکی بوده که بر اساس سیاست حداکثرسازی منفعت و نفوذ بر مبنای قدرت نرم قرار داشته است. با تحکیم موقعیت حزب در داخل و با فرصت به وجود آمده از تحولات بهار عربی، بر مختصات واقع‌گرایانه سیاست خاورمیانه‌ای حزب افزوده شد. در کنار منفعت‌محوری، فرصت‌طلبی و عمل‌گرایی بیشتر در سیاست منطقه‌ای حزب نمودار گردید. عمل‌گرایی حزب حتی با رویکرد فرقه‌گرایانه خود را نشان داد. ردیابی فرایند شواهد لازم برای اثبات فرضیه تحقیق در مقطع بعد، یعنی بعد از کودتای ۲۰۱۶ را فراهم آورده است. مقطع بعد از کودتا نشان داد که مختصات بیشتری از یک سیاست خارجی واقع‌گرایانه در سیاست منطقه‌ای حزب عدالت و توسعه نمایان شده که دربرگیرنده استقلال و نظامی‌گرایی بیشتر نسبت به دوره‌های قبل است. همه این موارد نشان می‌دهد که بر اساس نظریه واقع‌گرایی نوکلاسیک، در هر دوره می‌بایست اهداف، اولویت‌ها، منافع و حتی دغدغه‌های حزبی و شخصی رهبران حزب را بر حسب شرایط ساختاری و منطقه‌ای برای ترسیم خط مشی حزبی در قبال خاورمیانه مدنظر قرار داد. اصول رئالیستی سیاست خارجی نشان می‌دهد که کشورها دوست و دشمن دائمی ندارند و منافع آنها چراغ راه سیاست خارجی و تعیین‌کننده دوست‌ها و دشمن‌هاست. از این رو ترکیه در یک دوره به غرب و در یک دوره به شرق نزدیک شده است.

References

- Alamrood, M (2020). Turkey's Foreign Policy Strategy in Libya Crisis: Consolidation of Brotherhood Model, Economic Interests or Regional Balance. *Foreign Policy*, Volume 34, Issue 2. Pages 63-84. {In Persian}
- Ataman, M (2022). AK Party Foreign Policy: The National Context", Available at: <https://www.dailysabah.com/opinion/columns/ak-party-foreign-policy>.
- Azizi, H and Çevik, S (2022). Turkish and Iranian Involvement in Iraq and Syria: Competing strategies, Rising Threat Perceptions, and Potentials for Conflict. *German Institute for International and Security Affairs*. Issue 58. Pages 1-8.
- Bani Hashem, M (2012). Türkiye's New Foreign Policy and the Regional Position of the Islamic Republic. *The Holy Defense Research Paper*. Volume 1, Issue 4. Pages 159-187. {In Persian}
- Bekaroğlu, E A (2016). Justice and Development Party and Muslim Brotherhood in the "Arab Spring": A Failed Post-Islamist Interaction to Transform the Middle East. *PESA International Journal of Social Studies*. Volume 2, Issue 1. Pages 1-16.
- Beqa, M (2017). Neoclassical Realism: Its Promises and Limits as a Theory of Foreign Policy. *European Academic Research*. Volume 5, Issue 1. Pages 316-330.
- D'Alema, F (2017). The Evolution of Turkey's Syria Policy. Available at: <https://www.iai.it/sites/def.pdf>.
- Dadparvar, S and Azizi, S (2020). Exploring Turkey's Strategic Goals in Caucasus Region During the 2020 Nagorno-Karabakh Crisis. *International Relations and Diplomacy*. Volume 8, Issue 11. Pages 475-482.
- Dince, C and Yetim, M (2012). Transformation in Turkish Foreign Policy Toward the Middle East: From Non-Involvement to A Leading Role. *Alternative Journal of International Relations*. Volume 11, Issue 1. Pages 68-81.
- Drakoularakos, S (2021). Turkey, the Middle East and the EU Integration Process Through the Prism of Ontological Security Theory. *The University of the Peloponnese*. Available at: <https://www.researchgate.net/publication>.
- Elman, C (2007). Realism, in Martin Griffiths, ed. *International Relations Theory for the Twenty First Century*. London: Routledge.
- Feng, L and Ruizhuang, Z (2006). The Typologies of Realism. *Chinese Journal of International Politics*. Volume 1. Pages 109-134.
- Foulon, M (2018). Neoclassical Realist Analyses of Foreign Policy. In book: *Oxford Encyclopedia of Foreign Policy Analysis*. Publisher: Oxford University Press.
- Gause, G (2014). Beyond Sectarianism: The New Middle East Cold War. Available at: <https://www.brookings.edu/research>.
- Golmohammadi, V (2012). The Crisis in Transatlantic Relations and the Emergence of Eurasianism in Turkish Foreign Policy. *Geopolitics Quarterly*. Volume 18, Issue 1. Pages 228-259. {In Persian}
- Gümüş A. (2022). Increasing Realism in Turkish Foreign Policy in the Post-Davutoğlu Era. *Insight Turkey*. Volume 24, Issue 4. Pages 167-185.

- Jabbour, J (2021). Is Turkey a Shaper and Mover in Lebanon? Myths and Realities About Turkey's Role and Influence. Issam Fares Institute for Public Policy and International Affairs. Available at: <https://www.aub.edu.lb/ifi/Documents>.
- Karen, K (2020). Book Review: A Look Back and Forward at Turkey's "Strategic Depth" Foreign Policy Doctrine. Foreign Military Studies Office. Available at: <https://community.apan.org>.
- Lami, B (2018). Recalibration of Turkish Foreign Policy During AKP Era. Central European Journal of International and Security Studies. Volume 12, Issue 3. Pages 35-56.
- Lobell, S (2009). Threat Assessment, The State, and Foreign Policy, in: Steven E. Lobell et al., ed., Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy. Cambridge: Cambridge University Press.
- Niyakooyi, A and Ahmadi Khooy, A R (2016). Turkey as a Middle Power in the International System and its Position in Iran-US Relations with Emphasis on the Era of Justice and Development Party. Political Studies of the Islamic World. Volume 5, Issue 17. Pages 181-201. {In Persian}
- Ozkan, M and korut, H (2013). Turkish Foreign Policy toward the Arab Revolution. Epiphany. Volume 19, Issue 3. Pages 163-176.
- Özüm S. U (2013). The "Arab Spring" and Its Effect on Turkish-Iranian Relations. Rtadoğu Etütleri, Volume 4, Issue 2. Pages 145-164.
- Perchoc, P (2016). Turkey Since the Failed July 2016 Coup. European Parliamentary Research Service. Available at: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/589776/EPRS_6_EN.pdf
- Phillips, C (2012). Into the Quagmire: Turkey Frustrated Syria Policy. Middle East and North Africa Program. Available in: www.chathamhouse.org/.../1212bp_phillips.pdf.
- Ranjbar, M H and Hajipour, B and Yazdani, H (2022). The Application of Process Tracing Method in Organization and Management Research. Quarterly Journal of Methodology in Human Sciences, Volume 28, Issue 112. Pages 49-64. [In Persian]
- Rose, G (2011). Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy. World Politics. Volume 51, Issue 1. Pages 144-172.
- Satanakis, S and Süss, K (2021). The Shift in Turkey's Foreign Policy. Available at: <https://www.aies.at/download/2021>.
- Shweller, R (2003). The Progressiveness of Neoclassical Realism. International Security. Volume 29, Issue 2. Available at: <https://direct.mit.edu>.
- Steinsson, S (2014). John Mearsheimer's Theory of Offensive Realism and the Rise of China. E-International Relations. Available at: <https://www.e-ir.info/pdf/47402>.
- Ulutaş, U and Duran, B (2018). Traditional Rivalry or Regional Design in the Middle East. Insight Turkey. Volume 20, Issue 2. Pages 81-105.
- Vatankhah, Z and Navazeni, B (2021). Turkey's Approach to the Nagorno-Karabakh Crisis (2003-2020). The Quarterly Journal of Political Studies of Islamic World. Volume 9, Issue 36. Pages 19-39.
- Walker, J (2012). Turkey's Time in Syria: Future Scenarios. Brandeis University. Crown Center for Middle East Studies. Issue 63. <http://www.Brandeis.edu/crown/publications/meb/meb63.html>
- Waltz, K (1979). Theory of International Politics, University of California, Berkeley.

- Yaghoobifar, H (2013). Typology of Turkish Foreign Policy in the Middle East. Foreign Policy. Volume 27, Issue 4. Pages 965-987. {In Persian}
- Yilmaz, A and Özdemir, O (2017). A More Active Foreign Policy: Domestic Factors of Turkey's Middle East Policy During Second Tenure of the Justice and Development Party. Journal of Management and Economics Research. Volume 15, Issue 3. Pages 1-24.
- Yilmaz, I and Barton, G and Barry, J (2017). The Decline and Resurgence of Turkish Islamism: The Story of Tayyip Erdoğan's AKP. Journal of Citizenship and Globalisation Studies. Volume 1, Issue 1. Pages -62.
- Zolfaghari, M and Omrani, A (2017). The Impact of the Emergence of ISIS on the National Security of the Islamic Republic of Iran. Political Studies of the Islamic World. Volume 7, Issue 2. Pages 169-195. {In Persian}